УДК 930.1 (477)“17”

Затилюк Ярослав Володимирович
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Інститут історії України,
старший науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
yaroslav.zatyluk@gmail.com

Zatyliuk Yaroslav
candidate of historical sciences (PhD),
research fellow,
Institute of History of Ukraine,
senior research fellow,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУ КИЄВО-БРАТСЬКОЇ БОГОРОДИЦІ: “ПІСНЯ КИЇВСЬКА” 1690-Х РОКІВ ТА ЇЇ ДЖЕРЕЛОЗНАЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ

ON THE HISTORY OF THE CULT OF THE KYIV-BROTHERHOOD VIRGIN MARY: ‘KYIVAN SONG’ (1690-S) AND ITS HISTORICAL POTENTIAL

Анотація

У статті детально досліджується “Пісня Київська”, що є важливим джерелом для з’ясування обставин розвитку культу Києво-Братської Богородиці на його ранньому етапі. Цей текст зберігся у складі двох уніатських пісенників з теренів Галичини першої половини XVIII ст. У джерелознавчому коментарі автора обґрунтовано припущення, що пам’ятка з’явилася у стінах Києво-Братського монастиря протягом 1690-х рр. з нагоди завершення будівництва Богоявленського собору. Основна програмова мета тексту – уславлення чудотворної ікони та Братської обителі зі школою на тлі інших уславлених святинь тогочасного Києва. Той факт, що текст “Пісні Київської” зберігся у складі уніатських пісенників засвідчує популярність культу Києво-Братської Богородиці далеко за межами Києва, а також ефективність зусиль могилянської корпорації у творенні та поширенні “реклами” своєї святині.

***Ключові слова*:** Києво-Братська Богородиця, культ, путівник, віршоспів, “Пісня Київська”, Богоявленський собор.

Summary

The article explores the ‘Kyivan Song’ (‘Pisnia Kyivska’), which appears to be an important source for clarifying the circumstances of the earliest period of the cult of the Kyiv-Brotherhood Virgin Mary. This text is preserved as a part of the two Uniate songbooks of the first half of the 18th century from Galicia. The author justifies his hypothesis that this source was created in the Kyiv-Brotherhood Monastery over the decade of the 1690-s on the occasion of completing the Epiphany Cathedral. The major objective of the text is to glorify the miraculous icon of the Kyiv-Brotherhood Virgin Mary and the Kyiv-Brotherhood Monastery together with its school in the context of the other Kyivan relics of that time. The very fact of preserving the text in the Uniate songbooks demonstrates that the cult of the Kyiv-Brotherhood Virgin Mary was popular far beyond Kyiv and that Kyivan intellectuals were efficient in their efforts to popularize its sacred objects.

Key words: Kyiv-Brotherhood Virgin Mary, cult, guide-book, ‘Song of Kyiv’, Epiphany Cathedral.

Чудотворна ікона Києво-Братської Богородиці (названа за місцезнаходженням у Братському монастирі Києва) протягом XIX – на початку XX ст. посідала чільне місце серед інших київських святинь. Її не оминав увагою жоден з тогочасних путівників, призначених для паломників та туристів. Про неї також розповідали

майже всі тогочасні церковні каталоги та місяцеслови[1]. Ці видання забезпечували іконі особливу "рекламу" серед киян та гостей міста. Недарма її згадано у творах літературних класиків XIX ст., де описано побут і життя киян. Зокрема, до неї звертаються герої драматичного твору І. Нечуя-Левицького "На Кожум'яках" (1875) та комедійної п'єси М. Старицького "За двома зайцями" (1883). Іншим проявом особливої шани до святині Києво-Подолу стало поширення списків Братської Богородиці в церквах Києва та далеко за його межами[2]. Симптоматично, що образ Братської Богородиці містився в іконостасі Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври (вочевидь, створеному у 1730–1740 рр.) та серед ікон Софійського собору[3].

Сьогодні в музейних зібраннях зберігаються численні списки "подобія" Братської Богородиці, один з яких (ймовірно, один з найдавніших) прикрашає експозицію Національного музею історії України[4]. Цей список, імовірно, створений на поч. XVIII ст. у Києві (або майстром "київської школи") для іконостасу одного з храмів Полтавщини[5] (Рис. 1). Більш пізні копії образу з інших регіонів перебувають у музеях м. Дніпро та Волині[6]. Вони легко впізнавані за характерними зображеннями Христа і Богородиці. Визначальною рисою іконографії Братської Богородиці є мотив "вкладеної руки" (права рука Христа вкладена до лівої руки Богородиці) та притуленість облич: Богородиця правою рукою тримає маленького Ісуса, який притулився до Її лівої щоки. Зображення належить до одного з ізводів (варіантів) іконографічного типу "Елеуси" (Замилування), сформованого у візантійському мистецтві на межі XI–XII ст.[7].

Поза сумнівом, особлива популярність Києво-Братської Богородиці у Києві та поза ним є результатом поширення інформації про неї у путівниках та церковних місяцесловах XIX ст. через оповідь про її чудесне переміщення у 1662 р. з Вишгороду до Києва та згадку про ушкодження єретиком ікони шаблею, що сталося задовго до того. Розповідь про чудеса завершувалась констатацією факту шанування ікони в щосуботніх акафістах у Богоявленському соборі та її "участі" в урочистих хресних ходах на Подолі з нагоди великих церковних свят. Іноді ця оповідь доповнювався зображенням самого образу. Такий спосіб представлення Братської Богородиці постав з остаточним формуванням у Києві жанру паломницького та туристичного путівників.

Жанр паломницького путівника, з огляду на статус міста як сакрального центру православ'я, сформувався упродовж першої пол. XIX ст.[8]. Саме тоді з'явились путівники І. Максимовича, М. Сементовського та анонімного автора "Вказівник святинь та священних і достойної пам'яті місць Києва для паломників, що відвідують святі місця київські", що неодноразово перевидавалися до поч. XX ст.[9]. Ці ілюстровані путівники вміщували

1 Варто назвати згадки у найпопулярніших виданнях такого роду, як-от "Святині землі руської…" Є. Посєляніна (1-е вид., 1899) та "Земне життя Пресвятої Богородиці з описом її святих чудотворних ікон" С. Снессорєвої (1-е вид., 1892). Див. також "Благодеяния Богоматери роду христианскому чрез Ее святыя иконы" (СПб., 1905). Про представлення ікони Братської Богородиці у місяцесловах див.: *Ровинский Д*. Русские народные картинки (СПб., 1881. – Кн. 3. – № 1 216).

2 Оригінал чудотворного образу, що початково перебував у Богоявленському соборі Братського монастиря, вважався втраченим після знищення собору у 1935 р. У 2009 р. цю ікону було виявлено у фондах Національного художнього музею України під час проведення звірення наявності. Порівняння записів в обліковій документації та результатів проведеної рентгенограми дозволяє зробити висновок, що саме ця ікона у перш. пол. 1930-х рр. перебувала в одному з кіотів Богоявленського собору. Див: *Бєлікова Г*. Пам'ятки Братського монастиря в колекції НХМУ // Пам'ятки України: історія та культура. – № 1: Києво-Братський Богоявленський монастир. – К., 2013. – С. 40–43. Але, в будь-якому разі, цей список, що датується рубежем XVII–XVIII ст. (і є найдавнішим з відомих сьогодні), не може стовідсотково вважатися першотвором.

3 Про перебування ікони з образом Братської Богородиці (причому коронованої) у Софійському соборі відомо з його опису 1789 р. Див.: *Сінкевич Н*. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. – К., 2011. – С. 82.

4 Ікона перебуває в експозиційному залі № 11 "Україна у XVII ст." (2-й поверх НМІУ).

5 Детальніше про це див.: *Затилюк Я*. Ікона Києво-Братської Богородиці з колекції Національного музею історії України XVIII ст.: походження, атрибуція та історія // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. II. – К., 2017. – С. 79–96.

6 Про ці списки ікони та публікацію окремих з них див.: *Затилюк Я*. Ікона Києво-Братської Богородиці з колекції Національного музею історії України… – С. 82, 88, 92.

7 Про цей прототип та його особливості див.: *Этингоф О*. Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI–XIII веков. – М., 2000. – С. 67–71.

8 Див. огляд київських путівників XIX ст.: *Диса К*. Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону? // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія". Історичні науки. – 2014. – Т. 156. – С. 23–31.

9 За підрахунками К. Диси, "Указатель святыни и священных достопамятностей Киева, как в самом городе, так и его окрестностях для паломников, посещающих святыя места киевския" з 1853 р. видавався 10 разів, а твір Максимовича – 5.

короткі історичні оповіді про Київ, його історичні частини, храми та їх реліквії, зокрема чудотворні ікони. Мету і структуру цих путівників промовисто виражає титул видання Сементовського "Київ, його святиня, старожитності, достойні пам'яті місця і відомості, необхідні для його шанувальників та мандрівників"[10]. Автори означених путівників систематизували створені протягом попередніх століть легенди про реліквії храмів "богохранимого граду" – мощі печерських святих, чудотворні ікони, скарби церковних ризниць, зокрема головної святині Подолу – чудотворної ікони Богородиці Києво-Братської[11]. Так, у параграфі "Паломника київського" Максимовича[12], присвяченому Братському монастирю, автор, після викладу історії київської школи і Академії, звертається до "найдорожчої святині" монастиря – чудотворного образу Києво-Братської Богородиці, оповідаючи історію його чудесного "переміщення" у 1662 р. з Вишгороду під час нападу татар та їх спроби переправитись на лівий берег Дніпра на плотах, виготовлених з дошок ікон місцевих храмів. При цьому здійснялася "буря на Дніпрі", від якої врятувався лише один татарин, з яким означена ікона і "приплила" до Подолу неподалік Братського монастиря. Відтоді обитель стала новим "домом" для ікони, а згадуваний татарин охрестився і постригся у ченці[13]. Максимович згадує і про інші реліквії монастиря – хрест патріарха Феофана (1620) та гетьмана Сагайдачного (1622) в ризниці собору.

Путівники, видані після "Паломника" Максимовича, оповідали про ікону Братської Богородиці більш детально[14]. Передусім, було додано інформацію про чудо, яке сталося у храмі святих Бориса і Гліба під час перебування цієї ікони у Вишгороді. У путівнику М. Сементовського мовиться, що у 1651 р. один з "вояків-єретиків[15]" литовського гетьмана Я. Радзивілла, який прямував до Києва через Вишгород, вдарив шаблею по лику Богоматері, від чого на іконі лишилася "язва". Після цього Мати Божа уві сні явилась Я. Радзивіллу і "поскаржилася", і той скарав "безбожника" на смерть[16].

Після оповіді про означені два чуда усі путівники наводили важливу для паломників "богохранимого Києва" інформацію про святиню, зокрема, про щосуботній акафіст перед Образом та хресні ходи на Подолі з ним на свято Богоявлення. Вшанування ікони "церква здійснювала 10 травня та 6 вересня"; щороку у п'яту суботу Великого посту перед нею виголошувався акафіст "зазвичай при чисельному зібранні усердних богомольців", а ікону урочисто переносили з "теплої" церкви до соборної. Найдетальніше про ікону Братської Богородиці оповідає путівник К. Шероцького (1917), який характеризував її як "пам'ятку українського письма XVII ст. епохи бароко"[17].

Як бачимо, інформація про Братську Богородицю у київських путівниках XIX ст. доповнювалась поступово. Важливо, що київські путівники XIX ст. (а також місяцеслови і каталоги чудотворних ікон) були масовими і відносно дешевими виданнями для широкого кола читачів. Це забезпечувало постійну "рекламу" Києво-Братській Богородиці серед інших київських святинь.

Проте досі лишалось невирішеним питання поширення інформації про означений чудотворний образ до появи друкованих путівників і каталогів, зокрема у перші десятиліття після її об'явлення у місті.

У перших наукових студіях, присвячених іконі Братської Богородиці (узагальнювальні праці М. Петрова, М. Захарченка та С. Голубєва[18]) інформація про обставини формування культу ікони замінялась оповіддю про її дива 1651 і 1662 рр., що не давало відповіді на питання, коли у Києві і в самій Академії з'явились розповіді про

---

10 На відміну від інших путівників, видання Сементовського має більш світський характер. Ця відмінність помітна вже у вступі, що розпочинається не закликом відвідати святині, а описом клімату та природно-географічних умов.

11 Про представлення цього образу в путівниках по Київській Академії див.: *Диса К*. Трансформація представлення Києво-Могилянської академії у путівниках другої половини XIX – початку XX ст. // Шлях у чотири століття. Мат-ли Міжнарод. наук. конф. "AD FONTES – ДО ДЖЕРЕЛ" (Київ, 12–14 жовтня 2015 р.). – К., 2016. – С. 267–281. Проте авторка спеціально не наголошує на особливостях презентації Братської Богородиці у цих путівниках.

12 Який був професором Київської Духовної академії.

13 *Максимович И*. Паломник киевский или путеводитель по монастырям и церквам киевским для богомольцев, посещающих святыню Киева. – К., 1854. – С. 113. Цит. за факсимільним перевиданням під ред. В. Невзорова (2009).

14 У цих путівниках опис Подолу починався не з Братського монастиря, а з інших пам'яток. Утім, порядок представлення церков та інших старожитностей Подолу наразі не мусить нас цікавити.

15 Який, певно, був протестантом, як і багато воїнів у війську Януша Радзивіла.

16 *Сементовський М*. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения необходимыя для его почитателей и путешественников. – К., 1864. – С. 211–212.

17 *Шероцкий К*. Киев. Путеводитель. 1918 // Репринт. перевид. – К., 2008. – С. 142–143.

18 Див. зокрема: *Захарченко Н*. Киев теперь и прежде. – К., 1888; *Петров Н. И*. Киев: его святини и памятники. – СПб., 1896. – С. 179–181; *Голубев С*. Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст. // Труды Киевской духовной академии. – Вып. 11. – К., 1901. – С. 352.

ці дива[19] та коли було укладено їх текст? Треба визнати, що ці питання спеціально не вивчалися дослідниками, які у своїх працях згадували цю шановану київську святиню.

Як вдалося з'ясувати автору у своїх попередніх дослідженнях, культ Києво-Братської Богородиці почав формуватися бл. 1670 р., коли про цю ікону у московському Посольському приказі вперше розповіли представники київської братської школи, які привезли царю прохання ректора посприяти у відбудові зруйнованих під час військових дій споруд обителі, зокрема, Богоявленської церкви, у якій передбачалось розмістити ікону, що "чудесно перемістилася" з Вишгорода. Не отримавши бажаного, наступного 1671 р. до Москви прибуло нове київське посольство, яке привезло "Сказання про дива ікони з Вишгорода, котра стратила на Дніпрі татар у 1662 році". Ця оповідь мала спонукати царя Олексія Михайловича до щедрих пожертвувань на користь обителі та створити привабливий імідж київської братської школи, яка на той час вважалась неблагонадійною. До того ж, текст оповіді про дива київської святині мав засвідчувати, що сама Богородиця замість Вишгорода – місця перебування мощів царських предків – князів Бориса і Гліба, своїм домом обрала Києво-Братську обитель[20].

Поза тим, обставини розвитку культу Києво-Братської Богородиці з 1670-х рр. досі лишаються маловідомими. Зокрема невідомо, чи поширювався (і в якому вигляді) текст згаданого "Сказання" і як представники Києво-Братського монастиря популяризували свою святиню?

Зазначені питання актуальні в контексті дослідження особливостей популяризації у XVII ст. Києва та його святинь. Адже той час ознаменувався намаганнями церковних авторів "київського кола" пропагувати у своїх творах святині Києва – давньої княжої столиці і "матері руського хрещення", який перші київські друковані видання визначали як "другий Єрусалим" та "православний Сіон"[21]. Таке особливе позиціонування міста, з одного боку, мало означити поважний статус православної Київської митрополії як єдиної істинної "церкви Володимира" поміж інших конфесій (особливо у часи полеміки з уніатами, а після 1654 р. – і в очах Московії). А з іншого – сприяло творенню серед нащадків "православного народу руського" та інших православних церковних конфесій тогочасної Східної Європи образу Києва як міста з численними чудотворними святинями. Київські друковані видання XVII ст. активно "рекламували" Києво-Печерську лавру як найбільшу святиню православних, де з часу хрещення і досі відбуваються зцілення[22]. Окремі видання тиражували інформацію про реліквії Михайлівського монастиря – мощі святої Варвари[23]. Святині інших монастирів, зокрема, ікона Братської Богородиці, у київських виданнях XVII–XVIII ст. не згадувались. Можна припустити, що ці святині "рекламувались" безпосередньо "на місці" завдяки проповідям, церковним ходам, піснеспівам тощо. Крім того, варто згадати київські академічні тези 1706 і 1713 рр. із зображенням ікони Братської Богородиці та інформацією про її чудесне переміщення з Вишгорода і перемогу над "агарянами"[24].

Важливим джерелом для з'ясування питання як Києво-Братський монастир зі школою популяризував свою святиню після 1670 р. і до поч. XVIII ст. є текст "Пісні Київської", яка надалі перебуватиме в центрі цього дослідження. Як спробуємо показати нижче, аналіз цього тексту важливий для з'ясування досі маловідомих початкових етапів розвитку культу ікони Братської Богородиці та її популярності за межами Києва. Розгляд

---

19 Див. подібні сумніви у: *Закревский Н*. Описание Киева. – Т. 1. – М., 1868. – С. 156; *Смирнов Я*. Рисунки Киева 1651 г. по копиям их конца XVIII в. // Труды XIII Археологического сьезда в Екатеринославе. – Т. 2. – М., 1908. – С. 278–280; *Грушевський М*. Історія України-Руси. – Т. IX, кн. 1. – К., 1996. – С. 10.

20 Детальніше про це див.: *Затилюк Я*. "Винайдення" могилянської святині: найдавніші відомості про Києво-Братську ікону Богородиці та їхні контексти // Шлях у чотири століття. Мат-ли Міжнарод. наук. конф. "AD FONTES – ДО ДЖЕРЕЛ" (Київ, 12–14 жовтня 2015 р.). – К., 2016. – С. 82–96.

21 Про образ Києва у тогочасних київських виданнях див.: *Яковенко Н*. Символ "Богохранимого града" у пам'ятках київського кола (1620–1640-і роки) // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 296–330.

22 Тут доречно згадати видання Києво-Печерського патерика (від польськомовного "Патерикону" С. Косова 1635 р.) та "Тератургеми" А. Кальнофойського (1638). Останній можна вважати першим путівником по Києву, який оповідає про Лавру (фундаторів, мощі святих, факти чудотворення в монастирі з давньоруських часів), а також вміщує карту Києва з інформацією про храми міста, як уціліли після навали Батия 1240 р., так і зруйновані.

23 Обитель та її реліквії представлені у виданнях "Повість про преславні чуда" Феодосія Софоновича (1670), "Акафіст святій Варварі" Йоасафа Кроковського (вперше видано 1698) та у "Четьїх-Мінеях Димитрія Ростовського, київське видання яких 1705 р. містить інформацію про мощі Варвари у монастирі.

24 Інформація про ці тези та їх республікацію див.: *Беликова Г*. Киево-Братская икона Божией Матери / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravenc.ru/text/1684331.html (дата обращения 07.04.2018) – Название с экрана. Див. також: *Ахіла, архим*. Києво-Братська ікона Божої Матері. – К., 2016.

цих питань є важливим в контексті майбутнього дослідження того, як київські церковні еліти у XVII–XVIII ст. створювали привабливий для паломників образ Києва як міста з давньою історією та численними святинями.

Текст, про який йдеться, є віршоспівом на честь ікони Києво-Братської Богородиці, введеним до наукового обігу І. Франком, який опублікував текст пам'ятки за двома рукописами XVIII ст. з Галичини і Прикарпаття. Один з них – рукопис першої пол. XVIII ст. з колекції А. Петрушевича – текст названо "Пѣснь Пр(е)с(вя)той Б(огороди)ци кієвской зостаючой в монастири Братском" ("Пісня Пресвятій Богородиці Київській, що перебуває у Братському монастирі"). Це – повна редакція пам'ятки, яка згадує про чудеса ікони та похвали їй[25]. Другий рукопис – т. зв. Кам'янецький Богогласник 1734 р. – є скороченою версією тексту, що не містить опису 1-го дива ікони та окремих строф з її похвалою. Скорочено і заголовок тексту: "Пѣснъ Кієвская, под. возвесела вест наст" ("Пісня Київська")[26].

Опублікувавши обидві версії, І. Франко пояснив появу скороченої редакції суто конфесійними мотивами і метою укладача Кам'янецького Богогласника. Саму ж пам'ятку відомий український письменник і літературознавець вважав твором, створеним у Братській школі, представники якої намагалися підняти свій престиж і авторитет серед інших київських храмів "одиноким і практичним способом, циклом чудесних легенд". Крім того, у коментарях до публікації повної редакції І. Франко висловив власні спостереження щодо літературних паралелей до "чудесного переміщення" ікони по воді[27]. З часу публікацій І. Франка джерелознавче дослідження пам'ятки не проводилося. Винятком є повторна публікація В. Крекотнем скороченої версії "Пісні" у серійному виданні Інституту літератури "Українська поезія. Середина XVII століття" (1992)[28]. Повторна публікація[29] (можливо, через мовну недоладність тексту скороченої версії) досі не привернула увагу дослідників до цієї пам'ятки української культури ранньомодерної доби[30]. Поза тим, цей текст покладено в основу різних мистецьких переробок, зокрема музичних (спів про ікону В. Ткача[31]) та літературних, що пов'язано зі спробами відродити культ Києво-Братської Богородиці[32].

Проведення спеціального текстологічного аналізу пам'ятки дає змогу виявити її значний інформаційний потенціал як джерела для дослідження історії культу Братської Богородиці та української ранньомодерної культури XVII ст. загалом.

Звернімося безпосередньо до самого тексту, який доцільно аналізувати за його повною редакцією (збірник Петрушевича), враховуючи особливості мовної передачі: окремі місця тексту важко пояснити, що очевидно є наслідком недбальства або нерозумінням переписувачем окремих фраз[33]. Для зручності текст надалі позначатиметься як "Пісня Київська", як його названо у публікації В. Крекотнем скороченої версії та в коментарях до творів І. Франка. Назва "Пісня Київська" має сенс і з огляду на те, що чудотворна ікона Братського монастиря у ньому представлена святинею всього Києва, а не лише Братської обителі.

За змістом "Пісня Київська" присвячена уславленню образу Києво-Братської Богородиці та його "нового дому" – Братського монастиря на Подолі. Це зроблено через розлоге віршоване представлення двох чудес ікони, риторичних алюзій та порівнянь. Розповіді про чудесне переміщення ікони з Вишгорода до Братського

---

25 *Франко І*. Студії над українськими народними піснями. Ч. XXVII. Пісня Київській Братській Богородиці // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка (далі – Записки НТШ). – Кн. 2. – 1910. – С. 40–46. Передрук тексту "Пісні Київської" див.: *Франко І*. Зібр. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 42 – К., 1984. – С. 339–346.

26 Див. публікацію скороченої версії тексту "Пісні" та опис рукопису у: *Франко І*. Карпаторуська література XVII–XVIII віків. Додаток XX. Кам'янський Богогласник 1734 р. // Записки НТШ. – Кн. 6. – 1900. – С. 126–137.

27 Див. коментар І. Франка, який запропонував літературну паралель оповіді про чудесне переміщення ікони по воді з Вишгорода – оповідь Києво-Печерського патерика про пришестя іконописців з Царгорода до Києво-Печерського монастиря (човен яких по воді спрямовувала сама Богородиця): *Франко І*. Студії над українськими народними піснями. Додатки і поправки (докінчення) // Записки НТШ. – Кн. 6. – 1912. – С. 43..

28 Див.: Пѣснь кієвская // Українська поезія. Сер. XVII ст. – К., 1992. – С. 110–111.

29 Див. Пѣснь Кієвская / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto53.htm#istv16 (дата звернення: 28.02.2018). – Назва з екрана.

30 На цю пам'ятку як на джерело з історії культу ікони Братської Богородиці звернула увагу лише Г. Бєлікова. Див.: *Беликова Г*. Киево-Братская икона Божией Матери...

31 Див.: Пісня про чудотворну ікону. Виконавці: Вадим Ткач / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=KUReIY9in8Y (дата звернення 07.04.2018). – Назва з екрана.

32 Йдеться про будівництво храму і монастиря на честь Києво-Братської ікони Богородиці у с. Горенка на Київщині, настоятель якого опублікував брошуру про ікону. Див.: *Ахіла,* архим. Києво-Братська ікона Божої Матері...

33 Див. коментарі І. Франка до скороченої версії тексту "Пісні" у редакції Кам'янецького Богогласника 1734 р.: "…текст пісні сильно попсований, декуди майже незрозумілий…": *Франко І*. Зібр. творів: у 50 тт. – т. 32. – К., 1981. – С. 218.

монастиря присвячена майже вся перша половина тексту. Як видно з перших рядків, читач (і слухач "Пісні") має заспівати славу Матері Божої, яка "пришедша от брани" і є "побѣдительная всѣм кієвскія страни". Йдеться про чудо 1662 р., коли Богородиця покарала татар-"агарян" бурею за спробу переправитись через Дніпро за допомогою ікон – "потопи силу в Днѣпрѣ агарянска рода, яко иногда в морѣ фараона"[34]. Після цього образ разом з татарином (врятованим "в знак побѣди" над "агарянами") по воді дістався Братського монастиря, представники якого "от води взяли ковчегъ, Мойсея новаго"[35]. Наступні строфи вірша характеризують "обраний" іконою з Вишгороду "новий дім" – трапезну церкву Бориса і Гліба Братського монастиря: "в трапезу хлѣбъ а(н)г(е)лскїй принесшую вносят". Це зроблено через складну, характерну для барокової літератури, гру смислів і метафор. Наприклад, у "трапезѣ" двох князів-братів (Бориса і Гліба) досі "не ставало небеснаго хлѣба"; що означає відсутність в трапезній церкві монастиря чудотворної святині. При цьому згадано Петра Могилу – фундатора київської школи: "Открый, Могило, смерти могилу и яму: изволи ся здѣ быти премудрости храму".

Після риторичного відзначення змін у житті київської школи, текст "Пісні Київської" відзначає наявність на іконі сліду від удару шаблі: "…в твар образ с правой страны уязвленъ обачишъ". Як пояснено, ікона "…пріемшая язву в тваръ пречисту" від "…геретика желѣзом…в року тысящномъ шест сот пятдесят первомъ". Ці та наступні слова оповідали про перше диво, що сталося у 1651 р. у Вишгороді, коли один з вояків армії "Радивила вожда литовского" вдарив шаблею по ликові і литовський князь мав видіння Матері Божої, після якого він насмерть покарав "безбожника" і зміг безперешкодно залишити місто. При цьому в "Пісні" зроблено важливе уточнення, яке не увійшло до путівників та церковних каталогів XIX ст.: "…образъ любъ малярская рука малїовала, незамалїованная язва в нем зостала".

Завершується "Пісня" представленням ікони Богородиці як святині всього Києва: як "воєвода, бъющей агарянъ", вона "и днесь…от Кїева отгонитъ дѣмонскїе полки". З огляду на це, читачів (і слухачів) закликають співати похвалу: "пойте свободшой вас от руки Агаряна благодарственния всѣ российскїе страны".

Важливо, у "Пісні Київській" відтворено деталі тексту "Сказання про Братську Богородицю", у 1671 р. представленого у Москві делегацією Братського монастиря. Крім докладної оповіді про два чуда, співпадає й інформація "Пісні" про "язву" на іконі, її первісне розташування після "чудесного прибуття" з Вишгороду і про особливості вшанування після цього. Для прикладу порівняємо оповіді обох текстів про іконописців, які намагались замалювати на лику ікони "шрам", що з'явився у 1651 р. від удару шаблею "єретика" з армії Я. Радзивілла. Як описано у тексті "Сказання": "умыслиша иноцы тые братстии украсити икону ту елико мощно, еже поимѣ и сотвориша за помощию бл(а)гочестивых подаятелей, но язвы тоя на лицѣ иконной от еретика заданныя невозмоглъ есть иконописецъ весма закрыти, а до н(и)нѣ есть знамение"[36]. У "Пісні Київській" ця спроба іконописців описана так: "Образъ любъ малярская рука малїовала, незамалїованная язва в нем зостала; от лѣвїя страны кто предстанешъ, назначишъ: в твар образ с правой страны уязвленъ обачишъ". Інший приклад: обидва тексти майже однаково визначають місцеперебування ікони після її чудесного переміщення з Вишгорода у 1662 р. Як сказано у привезенному до Москви "Сказанні…": представники Братського монастиря "прийдоша чинно и вземше от води икону св(е)тую, ч(е)стно принесоша и поставиша ю в своемъ м(о)н(а)ст(и)ре в храмѣ св(е)тыхъ страстотерпецъ кн(я)зей российских Бориса и Глѣба сущемъ в трапезе ихъ каменной". У "Пісні Київській" ця інформація подається риторично через згадку святих князів Бориса і Гліба, які відкривають ворота своєї трапезної: "княжїе два брата, до брацтва, в княжїй свій двор, отмикают врата… знай в [трапезній] князей російских Бориса и Глѣба не ставало небесного хлѣба...в трапезу хлѣбъ а(н)г(е)лскїй принесшую вносят". Ця деталь зникає у пам'ятках пізнішого часу. Зокрема, в розглянутих вище путівниках та каталогах богородичних ікон XIX ст. вже не уточнювалося, в якому храмі Братського монастиря початково перебувала ікона після свого чудесного переміщення по Дніпру з Вишгорода.

З'ясована подібність "Пісні Київської" та тексту "Сказання" 1671 р. дозволяє зробити наступні припущення. Попри те, що текст "Пісні" з колекції А. Петрушевича є створеним далеко від Києва рукописом серед. XVIII ст.,

---

34 Тут і далі текст повної версії "Пісні Київської" цитовано за публікацією: *Франко І.* Студії над українськими народними піснями. Ч. XXVII. Пісня Київській Братській Богородиці // Записки НТШ. – Кн. 2. – 1910. – С. 41–43. При цитуванні передано графічне позначення літер у версії І. Франка, попри те, що іноді трапляються явні помилки.

35 Там само. – С. 41–43. Аби не обтяжувати текст однотипними примітками, посилання на цю публікацію далі не повторюємо.

36 Тут і далі текст "Сказання" цитується за його копією з документів Малоросійського приказу: Російський державний архів давніх актів (РДАДА). – Ф. 229. Малоросійський приказ. – Оп. 2. – Кн. 9. – Арк. 699–703. Оригінальний текст "Сказання" з коментарями буде опубліковано в окремій статті автора після проведення археографічного звіряння з оригінальним текстом, виявленим серед документів ще одного московського приказу.

його можна вважати достовірною копією оригінального тексту складеної у Києво-Братському монастирі "Пісні Київської". Спробуємо останню думку обґрунтувати більш докладно.

Крім явної подібності до тексту "Сказання", важливим у "Пісні" є прославляння Києво-Братського монастиря як "нового дому" чудотворної ікони з Вишгорода. Звернення до фундатора київської школи Петра Могили "Оцкни ся, Могило, вітай Бога і Матку" завершується ствердженням ідеї, що з усіх київських храмів Богородиця обрала його дітище: "приходитъ фундаторка к тебе в недостатку" (букв.: Богородиця "приходить" не просто до Петра Могили, а до заснованої ним школи – Я. З.). Те, що Богородиця "в недостатку" звертається саме до Братського монастиря, підкреслює престиж останнього серед київських церков і монастирів. Адже тепер Матір Божа "утвердит ся твой домъ (Петра Могили – Я. З.)… Премудрости". Більше того, відзначене вище позиціонування чудотворної ікони як святині всього Києва[37] є додатковим аргументом у засвідченні престижу Братської обителі. Адже саме в ній перебуває святиня, яка "от Кїева отгонит дѣмонскїе полки". Сам же Київ у віршоспіві є місцем, де зосереджуються і "збираються" головні реліквії православних. Ця ідея втілена у вислові: "отсѣченный от горы камень Вышъгорода…к твоему б(е)регу спѣшит гора та Сїона, в ней же Б(ог)ъ явленъ єй и бл(а)говоли жити. Гора сїя хощет твой Іордан здобити". Цими словами окреслювався узвичаєний на той час статус Києва як "другого Єрусалима".

В будь-якому разі, риторика укладачів "Пісні" спрямовувалась, передусім, на представлення ікони Братської Богородиці "новим ковчегом Мойсея", котрий прибув до "православного Сіону" (Києва) і обрав Братський монастир. Доречно зауважити, що у XVII ст. багато українських монастирів для збільшення власного престижу і популярності створювали сказання про наявні у них чудотворні богородичні ікони, як-от: Куп'ятицька, Почаївська, Крехівська, Троїце-Іллінська. Відповідно поширення інформації про них сприяло прославленню монастирів. Слід згадати укладені у 1660–1670-х рр. Йоаникієм Галятовським (настоятелем Братського, потім – чернігівського Єлецького монастирів) сказання про Єлецьку Богородицю та збірник "Небо новоє" (1665), присвячений богородичним іконам[38]. У цьому контексті слід розглядати і створене у Києво-Братському монастирі у 1670-х рр. "Сказання про ікону Братської Богородиці, що припливла з Вишгорода".

Відповідь на питання, коли і за яких обставин з'явився цей літературний твір міститься у самому тексті "Пісні". В одній із передостанніх строф є рядки, в яких означено тривалість "повістування" про ікону (за текстом "хартії" при ній): "Повѣст икони силу и самое брацтво, от тридцати лѣтъ и болшъ беручи богатство. За що бл(а) годарствуем: "радуй ся субботнымъ!" поючи акафисти словом доброхотнымъ". Отже, виконання акафістів перед іконою та її "текстове прославлення" на той час тривали вже понад 30 років. Згідно текстів "Сказання" і "Пісні" (як, до речі, і в путівниках XIX ст.) часом появи ікони в монастирі (чудесне переміщення з Вишгорода по Дніпру) вважається 1662 р. Отже, текст "Пісні" укладено після 1692 р. і, вочевидь, не пізніше 1700 р.

Якщо "Пісню київську" укладено у 1690-х рр., логічно припустити, що його поява пов'язана з будівництвом коштом гетьмана І. Мазепи Богоявленського собору Братського монастиря (1693), який пізніше став місцем перебування означеної ікони. Зрештою, ще у 1670 р. у "чолобитних" до московського царя ігумен монастиря Варлаам Ясинський просив кошти на будівництво Богоявленського собору – "нового дому" для чудотворної ікони[39]. Можна припустити, що останнє стало нагодою для укладання у монастирі віршованого прославлення ікони і водночас самої обителі. З цією подією пов'язано і створення гравюри "Хрещення Христа"[40].

Узгодження тексту "Пісні Київської" з ідейною програмою згаданої гравюри та інших пам'яток, створених для прославлення Києво-Братського монастиря серед інших храмів і святинь Києва як історичного центру митрополії є темою окремого дослідження. Наразі зосередимо увагу на розкритті джерельного потенціалу тексту "Пісні Київської". Створена у стінах Братського монастиря в кінці XVII ст., "Пісня Київська" є важливим інформаційним джерелом для з'ясування обставин творення культу ікони Києво-Братської Богородиці. Текст

---

37 Тут доречно нагадати одну з фраз тексту "Пісні", де ікону названо "ковчегом Мойсея нового" для Києва.

38 Детальніше див.: *Яковенко Н.* У пошуках нового неба. Життя і тексти Йоаникія Галятовського. – К., 2017. – С. 393–440.

39 Про чолобитні Ясинського див.: *Затилюк Я.* "Винайдення" могилянської святині: найдавніші відомості про Києво-Братську ікону Богородиці... – С. 86, 91.

40 Цю гравюру (без текстової частини) виявив у фондах Національної бібліотеки у Варшаві та опублікував В. Делюга (*Deluga W*. Grafika z kręgu Ławry Pieczarskiej i Akademii Mohylańskiej. – Kraków, 2003. – S. 88–89). Дослідники розглядають її як пам'ятку, що прославляє гетьмана І. Мазепу як патрона Братського монастиря, див.: *Александрович В.* Прижиттєва іконографія гетьмана Івана Мазепи // Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть. – Львів, 2011. – С. 187–190; *Люта Т.* Могилянський "Theatrum Gloriae" Івана Мазепи // Пам'ятки України. – 2013. – № 1. – С. 57.

містить вказівки на вшанування ікони у монастирських акафістах, а також її початкове місцеперебування. Крім того, його доречно використовувати у студіях з іконографії образу Братської Богородиці: згадка у тексті "язви", яку замальовує іконописець (що, до речі, збігається з вказівкою у тексті "Сказання") може свідчити про те, як виглядала найдавніша ікона і як вона змінювалась у пізніших копіях (зокрема, в представленій у експозиції НМІУ). У ширшому контексті, "Пісня Київська" є пам'яткою української барокової культури, яка прославляла Києво-Братський монастир та узгоджувалась з програмовими завданнями інших творів, створених представниками "могилянської корпорації".

Крім того, факт, що обидва рукописи "Пісні Київської" збереглися на теренах Галичини та Прикарпаття[41], дає змогу припустити популярність у кінці XVII–XVIII ст. ікони Києво-Братської Богородиці і далеко за межами Києва. Рукописний збірник першої пол. XVIII ст. з колекції А. Петрушевича є зібранням пісень, що виконувались на Різдво, Воскресіння Христове, під час великого посту тощо. Серед них – пісні на честь св. Варвари, св. Миколая, інших святих та богородичні віршоспіви, зокрема повна версія "Пісні Київської" та вірші на честь Богородиці, до якої автори звертаються як до захисниці Малої Русі, та І. Мазепи: "Царыца Голубица тая єс власт твоя / рєємєнту Малой Росіи ты буди правица, / Б(о)жія сила и с(и)нов(ей) справи твоя нам девица / Іоанна намъ гєтмана укрѣпи ц(а)рице". Останнє, ймовірно, написане в перші роки гетьманування І. Мазепи (1687–1709). Інший віршоспів до Богородиці створено після битви під Віднем (1683): "покрый нас, покрїй, Панно омофором… кролю Їоанну[42] поспѣши к рицерствѣ, / За своя люди, и за своя ц(е)ркви, не дай бесурманом, татарским уланом… отчизну нашу нехъ не отнимуют". Інший віршоспів Богородиці містить слова: "О Д(і)во произбранная небес сущих прехвалная от тебе Б(о)гь воплотися… В росской коронѣ, чуд великих стал(о)ся, же народ людскій барзо дивовался". Завершується збірник піснеспівами про віру, надію та любов до Бога, а також афоризмами на зразок: "…лучше жити в землѣ пустѣ, нежели со женою сварливою, гнѣвливою и язычною"[43].

Складається враження, що вірші у збірнику підібрані випадково, оскільки віршоспіви на честь Богородиці, Ісуса Христа та святих об'єднано не за темами і не за черговістю святкування (наприклад, пісні на Великий піст розміщено перед піснями на Різдво і Воскресіння тощо). Тож можна припустити, що укладач збірника вписував віршоспіви не лише для їх виголошення у богослужбах, а і через власну зацікавленість піснями на честь Богородиці, серед яких є пісні, що згадують ім'я гетьмана І. Мазепи та польського короля Я. Собеського. До кола інтересів укладача збірника належить і "Пісня Київська" – чи не єдиний у збірнику віршоспів, присвячений чудотворній іконі Богородиці.

Інший віршований збірник (129 пісень), що вміщує і "Пісню Київську", також є зібранням віршів на честь Ісуса Христа, Богородиці, окремих святих і важливих свят.

На відміну від попереднього, його створено для богослужбових потреб, що відображає і назва збірника: "Пѣсни третѣ четырдесятници и инии от н(е)д(е)лѣ мытаревой даже до пятюнкы, списанный року 1734"[44]. Про це ж свідчить і побіжний огляд рукопису, що, ймовірно, часто використовувався під час служб: його окремі аркуші розірвано, деякі втрачено[45]; записи закапані воском, потерті та пізніше поновлені.

Між тим, за спостереженням І. Франка, вищевказана назва відповідає змісту лише останньої частини збірника, поділеного його упорядником на 4 частини. 1-а містить пісні на Богородичні свята; 2-а (починається із заголовку "Починают ся пѣсни пр(е)с(ве)тѣй Богородици всегда пѣваемая") є зібранням пісень, що традиційно співаються у церкві на честь Богородиці; 3-я укладена з пісень на свята Господські і на честь святих (зокрема, Іоанна Хрестителя, Параскеви, Димитрія, Козьми і Даміана, архистратига Михаїла, Варвари,

41 В описі рукописів Церковно-археологічного музею при Київській Духовній академії згадано ще один рукопис "Пісні Київської", який, як вказує М. Петров, надійшов від архімандрита Модеста. На думку М. Петрова, цей текст укладено у 1692 р., про що свідчить наступний рядок "Пісні": "Повесть икони силу и самое брацтво, от 30 лет и больше беручи богацтво" (*Петров Н.* Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. – Вып. 3. – К., 1879. – С. 672). В обліковій документації Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського означений рукопис (шифри: ЦАМ 658; Муз. № 157) значиться як втрачений з 1958 р.

42 Ян III Собеський – король Речі Посполитої (1674–1696).

43 Характеристика цього рукописного збірника (що зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. – ф. АСП. – Спр. 32) і цитати подано за: *Свєнціцький І.* Опис рукописів Народного дому з колекції А. Петрушевича. – Вип. 2. – Львів, 1911. – С. 233–237 / Видано у серії: Українсько-руський архів. – Т. 6.

44 Рукопис, описаний І. Франком (*Франко І.* Карпаторуська література XVII–XVIII віків. Дод. XX. Кам'янський Богогласник 1734 р. // Записки НТШ. – Кн. 6. – 1900. – С. 126–137) зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (Ф. 3. (Іван Франко). – Спр. 4 784).

45 За підрахунками І. Франка, зі 129 аркушів збереглося 105: відсутні сторінки 11–14, 100–148, 182–183.

Іоанна Богослова, Миколи, Георгія); 4-а укладена з пісень на свята Чотири- та П'ятидесятниці. "Пісня Київська" вміщена у 2-й частині збірника, до якої включено пісні, присвячені чудотворним богородичним іконам. Серед них варто згадати віршоспів "Пісня про Пресвяту Богородицю перша, складена 1731 року", у якій одночасно вшановуються чудотворні ікони Богородиці різних конфесій – католицькі (Сокальська, Ченстоховська, Борецька, Ярославська, Львівська і Підкаменецька) та уніатські (Жировицька, Борунська і Почаївська), аби Богородиця, як сказано у вірші, "пом'якшила камінні серця і лютерські блуди". Отже, цей пісенник міг належати представнику уніатського духовенства. У цьому разі інтригуючим є питання, як віршоспів на честь однієї зі святинь православної церкви – ікони Києво-Братської Богородиці потрапив до уніатського пісенника? (Рис. 2). Це питання доречно доповнити інформацією І. Франка про походження самого рукопису, виявленого на теренах Західної Галичини "…за посередництва старшого податкового комісара Кароля Бандрівського у селі Кам'яна Грибовського повіту". Нині Грибів (польск. Grybów) є містом у Новосондецькому повіті Польщі[46]. Отже, є показовим фактом, що укладена у Братському монастирі "Пісня Київська" була знана далеко від Києва та ще й в уніатському середовищі.

Укладач-редактор збірника скоротив текст "Пісні", вилучивши строфи про перебування ікони в церкві свв. Бориса і Гліба[47], переказ про диво часів її перебування у Вишгороді[48], а також рядки про вшанування святині та захист нею Києва[49]. Подібне скорочення могло відбутися з конфесійних міркувань, оскільки більшість вилученої інформації є конкретним описом православної київської святині[50]. Це могло відбутись також і тому, що окремі пасажі при переписуванні укладач рукопису просто не зрозумів. Сам текст "Пісні" у рукописі має заголовок "Пѣснъ Кієвская, под. возвесела вест наст". Даючи таку назву (до речі, з незрозумілим завершенням), укладач рукопису міг означити походження цього тексту з Києва або те, що віршоспів присвячено київській святині. Припускаємо, що укладач Кам'янецького Богогласника 1734 р. познайомився з текстом "Пісні" в якомусь рукописному пісеннику (чи іншому збірнику) і при копіюванні спотворив окремі місця[51]. Вочевидь, текст "Пісні Київської" привернув увагу укладача збірника риторичною вишуканістю і він долучив похвалу святині православного Києва до пісень про уніатські і католицькі чудотворні ікони, що становлять 2-у частину збірника[52] (Рис. 3).

Варта уваги й інша обставина. За спостереженнями С. Щеглової, текст Кам'янецького Богогласника своєю структурою є подібним до друкованого почаївського "Богогласника" (1790)[53]. Якщо Кам'янецький Богогласник відображає загальноприйняте серед уніатів наповнення пісенників, логічно очікувати наявність "Пісні Київської" і в інших уніатських рукописах. З іншого боку, редактори почаївського видання вилучили з "Богогласника" 1790 р. "Пісню Київську" та інші православні піснеспіви. Проте показово, що київська літературна пам'ятка певний час була "присутня" в уніатських пісенниках. Останнє явно свідчить про більш тісні міжконфесійні зв'язки і взаємовпливи, ніж це досі вважалося.

Те, що текст "Пісні Київської" зберігся винятково в уніатських пісенниках (один з яких походив із Західної Галичини) засвідчує не лише міжконфесійну взаємодію, а й доволі широку географію поширення культу ікони Братської Богородиці. Укладена у Києво-Братській обителі з нагоди освячення у 1693 р. Богоявленського собору "Пісня" є цікавим джерелом для дослідження історії творення культу відомої київської святині. Як бачимо, прагнення представників "могилянської корпорації" прославити власну святиню у риторично

---

46 Про м. Грибів та його історію див.: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. III. – Warszawa, 1882. – S. 881–883. Принагідно висловлюю вдячність І. Тесленку за це уточнення.

47 Строфи 13 і 14 у публікації І. Франка повної редакції "Пісні" (С. 42). Фрагмент починається словами "Где ц(а)рь со князи, тамо да будетъ ц(а)рица" і завершується реченням "Одоит ссущихъ млеко мл(а)д(е)нца словесно".

48 За публікацією І. Франка, це – строфи 16–17 і перша половина 18-ї від слів "Утвердит ся твой домъ сей на мечахъ дѣдичних" до слів "…и отишолъ со вои во снѣ наказанный / явленїемъ, абы был см(е)ртїю каранный". Ці строфи оповідають про диво, що відбулося у 1651 р. під час входу війська Я. Радзивілла до Вишгорода, коли воїн-"єретик" вдарив шаблею лик Богородиці і на іконі лишилася "язва". Крім того, зі строфи 19 випущено два рядки з описом цієї "язви": "От лѣвїя страны кто предстанешъ, назначишъ: / в твар образ с правой страны уязвленъ обачишъ".

49 За публікацією І. Франка, це – фрагмент тексту від строфи 20 (3–4 рядок) по 23 включно. Починається зі слів "…бо не тогда толко, й днес гонитъ яко волки, / от Кїева отгонитъ дѣмонскїе полки" і завершується словами "И хвалити ся будем во вѣчнїе роди: / єст образъ – Мойсей, яко взяхъ єго от воды".

50 І. Франко припускав і політичні мотиви, що, проте, складно довести.

51 Мова тексту "Пісні" у складі Кам'янецького Богогласника, порівняно з рукописом з колекції А. Петрушевича, попсована переписувачем – окремі фрази незрозумілі.

52 У рукописі після "Пісні Київської" вміщено вірш про чудотворну ікону Богородиці у Самборі.

53 *Щеглова С.* "Богогласник". Историко-литературное исследование. – К., 1918. – С. 43–63.

вишуканому віршоспіві вдалися, показником чого є введення "Пісні" до уніатських пісенників.

Варто зазначити, що подібне прославлення святині Києво-Братського монастиря поширювало на далекі відстані (і, як виявилось, серед різних конфесій) образ Києва як "другого Єрусалиму". Якщо київські видання XVII–XVIII ст. формували цей образ через представлення Києво-Печерської лаври та княжого минулого міста, тексти на взірець "Пісні Київської" були своєрідною "рекламою" окремої обителі. При цьому "Пісня Київська" є лише епізодом того, як представники "могилянської корпорації" в останні десятиліття XVII ст. "працювали" над уславленням "власної" святині та обителі. Аналіз комплексу текстових та образотворчих пам'яток, створених між 1670-ми рр. і першими десятиліттями XVIII ст., які представники київської церковної еліти пропагували у виданнях XVII–XVIII ст., у майбутньому дозволить детальніше показати, як культ ікони Києво-Братської Богородиці сприяв розширенню уявлень "православного народу руського" та інших конфесій з теренів Речі Посполитої та Московії про Київ як місто з давньою історією та численними святинями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрович В*. Прижиттєва іконографія гетьмана Івана Мазепи // Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть. Науковий збірник / Упоряд. І. Скочиляс. – Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського (Львівське відділення); НТШ, 2011. – С. 183–193.

2. *Ахіла*, архим. Києво-Братська ікона Божої Матері: жіночий монастир на честь ікони Божої Матері "Києво-Братська". – Київ, 2016. – 65 с.

3. *Беликова Г.* Киево-Братская икона Божией Матери // Православная энциклопедия. – Т. 32: Катехизис – Киево-Печерская икона "Успение Пресвятой Богородицы". – Москва: Церковно-научный центр "Православная энциклопедия", 2013. – С. 686–690.

4. *Бєлікова Г*. Пам'ятки Братського монастиря в колекції НХМУ // Пам'ятки України: історія та культура. – 2013. – № 1 (183): Києво-Братський Богоявленський монастир. – С. 40–53.

5. *Голубев С*. Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст. Речь, произнесенная на торжественном акте Киевской Духовной Академии 26 сентября 1901 г. // Труды Киевской духовной академии. – Вып. 11. – Киев: Тип. И. И. Горбунова, 1901. – С. 320–366.

6. *Грушевський М*. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Т. IX, кн. 1: Перша половина. Хмельниччини, роки 1650–1653. – Київ: Наукова думка, 1996. – 880 с. (Пам'ятки історичної думки України). – ISBN 5-12-002468-8.

7. *Диса К*. Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону? // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська академія". Історичні науки. – Київ: [ВПЦ НаУКМА], 2014. – Т. 156. – С. 23–31.

8. *Диса К*. Трансформація представлення Києво-Могилянської академії у путівниках другої половини XIX – початку XX ст. // Шлях у чотири століття. Матеріали Міжнародної наукової конференції "AD FONTES – ДО ДЖЕРЕЛ", до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії (Київ, 12–14 жовтня 2015 р.) / наук. ред. Н. Яковенко; упоряд. Н. Шліхта. – Київ: НаУКМА, 2016. – С. 267–281.

9. *Закревский Н*. Описание Киева: вновь организованное и значительно умноженное изд. с прил. рис. и чертежей. Т. 2 / сочинение Николая Закревского. – Москва: Тип. В. Грачева и К°, 1868. – [495] с.

10. *Затилюк Я*. "Винайдення" могилянської святині: найдавніші відомості про Києво-Братську ікону Богородиці та їхні контексти // Шлях у чотири століття. Матеріали Міжнародної наукової конференції "AD FONTES – ДО ДЖЕРЕЛ", до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії (Київ, 12–14 жовтня 2015 р.) / наук. ред. Н. Яковенко; упоряд. Н. Шліхта. – Київ: НаУКМА, 2016. – С. 82–96.

11. *Затилюк Я*. Ікона Києво-Братської Богородиці з колекції Національного музею історії України XVIII ст.: походження, атрибуція та історія // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Вип. II. – Київ: Левада, 2017. – С. 79–96.

12. Киев теперь и прежде: [988–1888] / сост. М. М. Захарченко. – Киев: Изд. С. В. Кульженко; Паровое Лито-Тип. заведение С. В. Кульженко, 1888. – 346 с.

13. *Люта Т*. Могилянський "Theatrum Gloriae" Івана Мазепи // Пам'ятки України: історія та культура. – 2013. – № 1. – С. 54–64.

14. *Максимович И*. Паломник киевский или путеводитель по монастырям и церквам киевским для богомольцев, посещающих святыню Киева. – Киев, 1854 / Факсимільне перевидання. – Київ: Скай Хорс, 2009. – 175 с.

15. *Петров Н*. Киев: его святыни и памятники. – Санкт-Петербург: Тип. Мин. путей сообщения, 1896. – 186 с.

16. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии / сост. Н. Петров. Вып. 1–3. – Вып. 3. – Киев: Тип. С. Т. Еремеева, 1879. – С. 543–682.

17. Русские народные картинки. Собрал и описал Д. Ровинский (Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук). В 5 кн.– Санкт-Петербург: Экспедиция Заготовления Государственных бумаг, 1881. – Кн. 3: Притчи и листы духовные. – [2], 750, [2] с.

18. Рукопис Кам'янецького Богогласника 1734 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3 (Іван Франко). – Спр. 4 784.

19. Рукописна книга з текстом Сказання про чуда Києво-Братської Богородиці // РДАДА (Російський державний архів давніх актів, м. Москва). – Ф. 229. Малоросійський приказ. – Оп. 2. – Кн. 9. – Арк. 699–703.

20. *Свєнціцький І*. Опис рукописів Народного дому з колекції А. Петрушевича. В 3-х ч. – Вип. 2. – Львів: Іст.-філософ. секція НТШ, 1911. – 294 с.

21. *Сементовський М*. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимыя для его почитателей и путешественников. – Киев, 1864. – 242 с.

22. *Сінкевич* Н. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. – Київ: Логос, 2011. – 94 с.

23. *Смирнов Я*. Рисунки Киева 1651 г. по копиям их конца XVIII в. // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. В 2 т. Т. 2 / Под ред. гр. Уваровой. – Москва: Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1908. – С. 197–512.

24. *Франко І*. Карпаторуська література XVII–XVIII віків. Додаток XX. Кам'янський Богогласник 1734 р. // Записки НТШ. – Кн. II. – 1900. – С. 126–137.

25. *Франко І*. Студії над українськими народними піснями. Додатки і поправки (докінчення) // Записки НТШ. – 1912. – Т. CXII. – Кн. VI. – С. 43.

26. *Франко І*. Студії над українськими народними піснями. Ч. XXVII. Пісня Київській Братській Богородиці // Записки НТШ. – Кн. 2. – 1910. – С. 40–46.

27. *Щеглова С*. "Богогласник". Историко-литературное исследование. – Киев: Тип. Ун. Св. Владимира Акц. Общ. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918 (отд. Оттиск из Университетских известий, 1917, сентябрь–октябрь). – 347 с.

28. *Шероцкий К*. Киев. Путеводитель / Репринтне видання 1917 року. – Київ: Кобза, 2008. – 346 с.

29. *Этингоф О*. Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI–XIII веков. – Москва: Прогресс-Традиция, 2000. – 312 с.

REFERENCES

1. *Aleksandrovych V*. Pryzhyttieva ikonohrafiia hetmana Ivana Mazepy // Ivan Mazepa i mazepyntsi: istoriia ta kultura Ukrainy ostannoi tretyny XVII – pochatku XVIII stolit. Naukovyi zbirnyk / Uporiad. I. Skochylias. – Lviv: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im M. S. Hrushevskoho (Lvivske viddilennia); NTSh, 2011. – C. 183–193.

2. *Akhila*, arkhym. Kyievo-Bratska ikona Bozhoi Materi: zhinochyi monastyr na chest ikony Bozhoi Materi "Kyievo-Bratska". – Kyiv, 2016. – 65 s.

3. *Belykova H*. Kyevo-Bratskaia ykona Bozhyei Matery // Pravoslavnaia entsyklopedyia. – T. 32: Katekhyzys – Kyevo-Pecherskaia ykona "Uspenye Presviatoi Bohorodytsy". – Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsentr "Pravoslavnaia entsyklopedyia", 2013. – S. 686–690.

4. *Bielikova H*. Pamiatky Bratskoho monastyria v kolektsii NKhMU // Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura. – 2013. – № 1 (183): Kyievo-Bratskyi Bohoiavlenskyi monastyr. – S. 40–53.

5. *Holubev S*. Kyevskaia Akademyia v kontse XVII y nachale XVIII st. Rech, proyznesennaia na torzhestvennom akte Kyevskoi Dukhovnoi Akademyy 26 sentiabria 1901 h. // Trudy Kyevskoi dukhovnoi akademyy. – Vyp. 11. – Kyev: Typ. Y. Y. Horbunova, 1901. – S. 320–366.

6. *Hrushevskyi M*. Istoriia Ukrainy-Rusy. V 11 t., 12 kn. / Redkol.: P. S. Sokhan (holova) ta in. – T. IX, kn. 1: Persha polovyna. Khmelnychchyny, roky 1650–1653. – Kyiv: Naukova dumka, 1996. – 880 s. (Pamiatky istorychnoi dumky Ukrainy). – ISBN 5-12-002468-8.

7. *Dysa K*. Putivnyky dlia palomnykiv do Kyieva seredyny XIX st.: zakladennia kanonu? // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademiia". Istorychni nauky. – Kyiv: [VPTs NaUKMA], 2014. – T. 156. – S. 23–31.

8. *Dysa K*. Transformatsiia predstavlennia Kyievo-Mohylianskoi akademii u putivnykakh druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. // Shliakh u chotyry stolittia. Materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "AD FONTES – DO

DZhEREL", do 400-yi richnytsi zasnuvannia Kyievo-Mohylianskoi akademii (Kyiv, 12–14 zhovtnia 2015 r.) / nauk. red. N. Yakovenko; uporiad. N. Shlikhta. – Kyiv: NaUKMA, 2016. – S. 267–281.

9. *Zakrevskyi N*. Opysanye Kyeva: vnov orhanyzovannoe y znachytelno umnozhennoe yzd. s pryl. rys. y chertezhei. T. 2 / sochynenye Nykolaia Zakrevskoho. – Moskva: Typ. V. Hracheva y K°, 1868. – [495] s.

10. *Zatyliuk Ya*. "Vynaidennia" mohylianskoi sviatyni: naidavnishi vidomosti pro Kyievo-Bratsku ikonu Bohorodytsi ta yikhni konteksty // Shliakh u chotyry stolittia. Materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "AD FONTES – DO DZhEREL", do 400-yi richnytsi zasnuvannia Kyievo-Mohylianskoi akademii (Kyiv, 12–14 zhovtnia 2015 r.) / nauk. red. N. Yakovenko; uporiad. N. Shlikhta. – Kyiv: NaUKMA, 2016. – S. 82–96.

11. *Zatyliuk Ya*. Ikona Kyievo-Bratskoi Bohorodytsi z kolektsii Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy XVIII st.: pokhodzhennia, atrybutsiia ta istoriia // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats / Vidp. red. B. K. Patryliak. – Vyp. II. – Kyiv: Levada, 2017. – S. 79–96.

12. Kyev teper y prezhde: [988–1888] / sost. M. M. Zakharchenko. – Kyev: Yzd. S. V. Kulzhenko; Parovoe Lyto-Typ. zavedenye S. V. Kulzhenko, 1888. – 346 s.

13. *Liuta T*. Mohylianskyi "Theatrum Gloriae" Ivana Mazepy // Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura. – 2013. – № 1. – S. 54–64.

14. *Maksymovych Y*. Palomnyk kyevskyi yly putevodytel po monastyriam y tserkvam kyevskym dlia bohomoltsev, poseshchaiushchykh sviatyniu Kyeva. – Kyev, 1854 / Faksymilne perevydannia. – Kyiv: Skai Khors, 2009. – 175 s.

15. *Petrov N*. Kyev: eho sviatyny y pamiatnyky. – Sankt-Peterburh: Typ. Myn. putei soobshchenyia, 1896. – 186 s.

16. Opysanye rukopysei Tserkovno-arkheolohycheskoho muzeia pry Kyevskoi dukhovnoi akademyy / sost. N. Petrov. Vyp. 1–3. – Vyp. 3. – Kyev: Typ. S. T. Eremeeva, 1879. – S. 543–682.

17. Russkye narodnye kartynky. Sobral y opysal D. Rovynskyi (Sbornyk Otdelenyia russkoho yazyka y slovesnosty Akademyy nauk). V 5 kn.– Sankt-Peterburh: Ekspedytsyia Zahotovlenyia Hosudarstvennykh bumah, 1881. – Kn. 3: Prytchy y lysty dukhovnye. – [2], 750, [2] s.

18. Rukopys Kamianetskoho Bohohlasnyka 1734 r. // Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. Shevchenka NAN Ukrainy. – F. 3 (Ivan Franko). – Spr. 4 784.

19. Rukopysna knyha z tekstom Skazannia pro chuda Kyievo-Bratskoi Bohorodytsi // RDADA (Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv, Moscow). – F. 229. Malorosiiskyi prykaz. – Op. 2. – Kn. 9. – Ark. 699–703.

20. *Svientsitskyi I*. Opys rukopysiv Narodnoho domu z kolektsii A. Petrushevycha. V 3-kh ch. – Vyp. 2. – Lviv: Ist.-filosof. sektsiia NTSh, 1911. – 294 s.

21. *Sementovskyi M*. Kyev, eho sviatynia, drevnosty, dostopamiatnosty y svedenyia, neobkhodymyia dlia eho pochytatelei y puteshestvennykov. – Kyev, 1864. – 242 s.

22. *Sinkevych N*. Relikvii ta chudotvorni ikony Sofii Kyivskoi. – Kyiv: Lohos, 2011. – 94 s.

23. *Smyrnov Ya*. Rysunky Kyeva 1651 h. po kopyiam ykh kontsa XVIII v. // Trudy XIII Arkheolohycheskoho sezda v Ekaterynoslave. V 2 t. T. 2 / Pod redaktsyei hrafyny Uvarovoi. – Moskva: Tovaryshchestvo typohrafyy A. Y. Mamontova, 1908. – S. 197–512.

24. *Franko I*. Karpatoruska literatura XVII–XVIII vikiv. Dodatok XX. Kamianskyi Bohohlasnyk 1734 r. // Zapysky NTSh. – Kn. II. – 1900. – S. 126–137.

25. *Franko I*. Studii nad ukrainskymy narodnymy pisniamy. Dodatky i popravky (dokinchennia) // Zapysky NTSh. – 1912. – T. CXII. – Kn. VI. – S. 43.

26. *Franko I*. Studii nad ukrainskymy narodnymy pisniamy. Ch. XXVII. Pisnia Kyivskii Bratskii Bohorodytsi // Zapysky NTSh. – Kn. 2. – 1910. – S. 40–46.

27. *Shchehlova S*. "Bohohlasnyk". Ystoryko-lyteraturnoe yssledovanye. – Kyev: Typ. Un. Sv. Vladymyra Akts. Obshch. pech. y yzd. dela N. T. Korchak-Novytskoho, 1918 (otd. Ottysk yz Unyversytetskykh yzvestyi, 1917, sentiabr–oktiabr). – 347 s.

28. *Sherotskyi K*. Kyev. Putevodytel / Repryntne vydannia 1917 roku. – Kyiv: Kobza, 2008. – 346 s.

29. *Etynhof O*. Obraz Bohomatery. Ocherky vyzantyiskoi ykonohrafyy XI–XIII vekov. – Moskva: Prohress-Tradytsyia, 2000. – 312 s.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Богоматір Братська в експозиції НМІУ (М–1 374). Фото О. Камєнєвої. 2018 р.
Рис. 2. Перший аркуш рукопису Кам'янецького Богогласника 1734 р. із заголовком.
Рис. 3. Фрагмент рукопису Кам'янецького Богогласника 1734 р. з текстом "Пісні Київської".

Рис. 1

Рис. 2

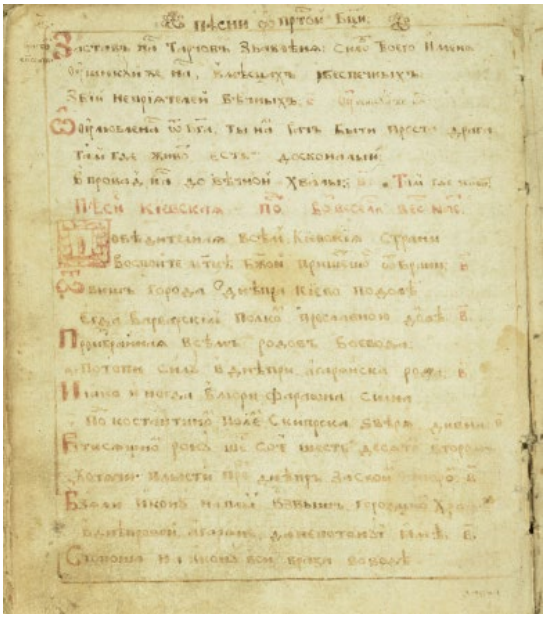

Рис. 3а

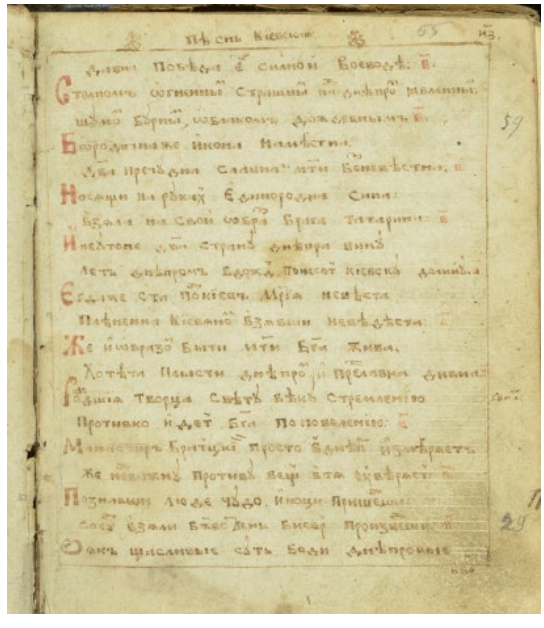

Рис. 3б